

Pend-i Attâr'ın Türkçe İlk Manzum Çevirisi: Sabâyî'nin Sırat-ı Müstakîm Mesnevîsi

Kadir Atlansoy*

Pend-i Attar'ın Türkçe İlk Manzum Çevirisi: Sabayî'nin Sırat-ı Müstakim Mesnevîsi

Bu yazıda Klâsik Türk Edebiyatı XVI. yy. şairi Sabayî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmakta ve onun *Pend-i Attar*'ın Anadolu sahasındaki Türkçe ilk manzum çevirisi olan *Sırat-ı Mustakim* adlı mesnevîsi ana çizgileriyle değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler. Klâsik Türk Edebiyatı, Sabayî, Sırat-ı Müstakim, Pend-i Attar, mesnevî

The first verse translation of *Pend-i Atar*: Sabayî's *Sırat-ı Müstakim*

In this article, I discuss the life, personality, and works of Sabayî who is a poet of XVth century in Anatolia. I also discuss his work *Sırat-ı Müstakim*, which is the first verse translation of *Pend-i Atar* into Turkish.

Key Words Classical Turkish Literature, Sabayî, Sırat-ı Müstakim, Pend-i Attar, mesnevî

* Yard. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
kadir.atlansoy@emu.edu.tr

Giriş

Bu yazının amacı, Klâsik Türk Edebiyatı XVI. yy. şairi Sabâyî'nin hayatı ve eserlerine ilişkin eksik kalan noktaları, onun bağlı bulunduğu Şeyh Vefa, maiyetinde bulunduğu devlet adamları Koca Davud Paşa, Hâdım Ali Paşa ile ilgili arşiv kayıtları ışığında ele alarak aydınlatmaya çalışmaktır. Bunun yanı sıra şairin *Pend-i Attâr*'ın Anadolu sahasındaki Türkçe ilk manzum çevirisi olan *Sırât-ı Müstakîm* adlı mesnevîsini ana çizgileriyle ele alarak onun edebî kişiliğini ortaya koymaktır.

A. Sabâyî'nin Hayatı

Kaynaklarda Sabâyî mahlûslı Edirneli Hayreddin'in hayatına dair yeterli bilgi yoktur. XV. veya XVI. yy. şairi olduğu konusunda da farklı değerlendirmeler söz konusudur¹; Sabâyî, 909/1503-917/1511 yıllarını kapsayan bir *in'âmât defterindeki* kayıtlara göre, en çok ihsan alan şairdir. Bu defterde adı geçen şairlerin ölüm tarihleri; en erken Necatî (öl. 914/1508) ve en geç Zatî (öl. 953/1546) olarak bilinmektedir. Bu durumda Sabâyî'nin, Fatih, II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî dönemlerini idrak ettiği söylenebilir. Şairin ölümü de 943/1535 ile 945/1538 yılları arasında olmalıdır. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan 942-943/1535-1536 tarihli bir *mevacib defterinde* şaire aylık ödendiği ve 20 akçelik mevacibinin ulûfe olduğu görülmektedir.²

¹ Sehî Bey, *Heşt Behişt*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no. 3544, 68b; Latîfî, *Tezkire-ı Latîfî*, İstanbul 1314, 219-220; Hasan Çelebi, *Tezkiretu'ş-Şuara*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1978, I/554; Beyanî Mustafa b. Carullah, *Tezkiretu'ş-Şuara*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1997, 148; Kâtib Çelebi, *Keş-el-Zunûn*, İstanbul 1971, I/ 796; Mustafa İsen, *Kunhu'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994, 180; Abdurrahman Hibrî, *Enîsu'l-Müsâmirîn*, İstanbul Üniv. Ktp., TY. no. 451, 80b; Ahmed Bâdî, *Riyaz-ı Belde-ı Edirne*, Edirne Selimiye Ktp., no. 2315, II/ 172; Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1311, IV/ 2935; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Muellifleri*, İstanbul 1333, II /278; Rifat Osman, *Edirne Rehnâmâsı*, Edirne 1336, 104; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, 32-38; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, 370; Abdülkadir Erdoğan, *Şeyh Vefa*, İstanbul 1941, 29-30; Nail Tuman, *Tuhfe-ı Nailî*, Şarkiyat Araştırma Merkezi, Cc. 777, VIII/2275; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, 180; Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Uveysîlik*, İstanbul 1982, 38; Harun Tolasa, "15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevîleri", 6; Ağâh Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler ve Mithaloğlu Alı Bey'in Gazavatnâmesi*, Ankara 1956, 22; a. mlf, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1984, I/125.

² Aynı defterde Şefî'iden sonra "Sultan Bâyezid zamanından beri şâirdür." ibaresinin ifade ettiği anlamda; benzer şekildeki kayıtların da, Sabâyî ile ilgisi düşünülebilir. Şefî ile ilgili bu ibarenin, yine aynı başlık altında, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde D. 3442 numarada kayıtlı

Bu kısa bilgiden sonra, SabâÛ'nin bağlı bulunduğu Şeyh Vefa, ele geçmemiş gazavatnâmesiyle ilgili olarak Koca Davud Paşa, *Sirât-ı Müstakim* adını verdiği eserini kendisinin emriyle tercüme ettiği Hâdim Ali Paşa üzerinde durarak şairin kùltür ve edebiyat tarihindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.³

1. SabâÛ ve Şeyh Vefa

Şeyh Vefa (öl. 896/1491), Mevlâna ve İbn Arabî'nin düşüncelerini İstanbul'da yaşatan bir sufi olarak değerlendirilmektedir. Onun, Zeyniyye şeyhliği, musikişinaslığı ve şairliği yanında astronomiye kadar uzanan değişik ilimlerde, dönemine göre en üst düzeyde söz söyleyebilecek durumda olduğu bildirilmektedir.⁴

SabâÛ, *Heşt Behişt*, *Osmanlı Müellifleri* ve *Tuhfe-i Nail*'de Şeyh Vefa müridi kaydıyla yer alır. Şeyh Vefa üzerine yazılmış bir monografide ise şair hakkında Sehî Bey'in ifadeleri iktibas edilmiştir.⁵

Şeyh Vefa'nın konu açısından önemi, SabâÛ'nin onun müridi olmasının yanı sıra, Zeyniyye çevresinin Mevlâna bağlılığı dolayısıyla Attâr hayranlığı; şai-

bulunan bir defterde de geçtiği gör÷lmektedir krş. Ömer Lütfü Barkan, "H. 933-934 (M 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", 322. İsmail Erünsal'ın "Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I. II. Bayezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S X-XI'den ayrı basım, İstanbul 1981 ve "Türk Edebiyatı Tarihi'ne Kaynak Olarak Arşivlerin Değeri" isimli makaleleri, arşivlerin edebiyat tarihinin çözümlenememiş konularına yol göstermesine örnekler vermesinin yanı sıra, taranan in'âmât defterlerini sistematik bir şekilde araştırmacıların istifadesine sunmaktadır.

³ Sehî Bey, *age*, 68b; Abdurrahman Hıbrî, *Enisu'l-Musâmırin*. 80b; Ahmed Bâdi, *age*., II/172; Bursalı Mehmed Tahir, *age*., II/278, Rifat Osman, *age*., 104, Babinger, *age*., 37-38, Köprölü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 370; Levend; *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, 22.

⁴ Şeyh Vefa'nın tarikat silsilesi, Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getirmiş olması tasavvuf tarihi açısından önem taşıyan şeyhi Abdüllâtif Kudsi aracılığı ile Zeynüddin Hafî'ye ve Zeyniyye Tarikatına çıkmaktadır. Bu tarikat, Sühreverdiyye'nin bir koludur. Zeyniyye Tarikatı, özellikle Şeyh Vefa döneminde etkili olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in cenaze namazını kıldırmak gibi önemli bir konuma sahip bulunan, asıl adı Muslihuddin Mustafa b. Ahmed el-Konevî. (öl. 896/1491) olan ve Şeyh Vefa diye bilinen bu zat, İstanbul'da kendi ismiyle tanınan semtte kurulan külliyyede hizmet vermiş, çekildiği köşeden padişahın kendisini ziyaret etmesine izin vermemesi ile şöhret kazanmıştır. Geniş bilgi için bk. Abdulkadir Erdoğan, *age*., 3-28; krş Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, 298; a.mlf., *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I*, Bursa 1990, 108; Abdurrahman Câmî, *Nefehatu'l-Uns mın Hadaratı'l-Kuds*, trc Lâmiî Çelebi, İstanbul 1980, 559-560

⁵ Sehî Bey, *age*., 68b; Bursalı Mehmed Tahir, *age*., II/278; Tuman, *age*., VIII/2275; Erdoğan, *age*., 30.

rin *Pend-i Attâr* tercümesi ve Üveysî bir dostunun isteği üzerine 915/1509'da *Üveysnâme*'yi telif etmesi noktalarında ortaya çıkmaktadır. Daha önce *Pend-i Attâr*'ı tercüme etmiş olan şairin Üveysîliğiyle tanınan Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliya*'sına sadık kalarak bu menakıbı meydana getirmesi, mensur olarak yazılmış bir konunun daha sonra nazma çekilmesi geleneğine de uygun düşmektedir.⁶

2. Sabâyî ve Koca Davud Paşa

Davud Paşa (öl. 905/1499) sarayda yetişmiş, ve Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçtiği sırada Anadolu Beylerbeyliğine ve 883/1478'de Rumeli Beylerbeyliğine yükseltilmiştir. Kendisine 885/1480'de Bosna sancak beyliği verilmiş ve 888/1483'de yükseldiği görevini 14 sene sürdürerek II. Bayezid'in veziriazamları içinde en çok iktidarda kalma ünvanına sahip olmuştur. İlim adamı ve sanatçıların koruyucusu olduğu bildirilen paşanın İstanbul'da kendi adını taşıyan bir semti vardır.⁷

Sabâyî'nin Davud Paşa ile ilgisi, Bosna gazavatnâmesinin yazılış sebebi ve tarihi dolayısıyladır. Şairin maiyette bulunuşu göz önünde tutularak; söz konusu gazavatnâmenin telif tarihinin, Paşa'ya Bosna sancak beyliğinin verilmiş tarihi 885/1480 ile onun öldüğü yıl olan 905/1499 seneleri arasında aranması uygun görünmektedir.⁸

3. Sabâyî ve Hâdım Ali Paşa

II. Bayezid dönemi veziriazamları içinde Koca Davud Paşa'dan sonra en çok iktidarda kalan Hâdım Ali Paşa (öl. 917/1511), Şeytankulu isyanını bastırmakla görevlendirilmişken savaş meydanında öldürülen bir Osmanlı sadrazamıdır. Ali Paşa, âlim ve hattat olup sanat erbabını himaye etmesiyle tanınmıştır. Mersiyesi ile tanınan Pirîştinalı Mesihî, onun divân kâtibidir. Paşa, *Heşt Behişt* adlı Farsça

⁶ Sabâyî, *Sırât-ı Mustakîm*, 24b; Feridüddin Attar, *age.*, 13, 69; Ocak, *age.*, 92.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, c. II/1, 535; *Gazavat-ı Sultan Murad b Mehmed Han*, yay Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, Ankara, 1978, 57, 107 (Notlar); İbn Kemal, *age.*, 281-282, 473-474; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1979, IV/115; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986, I/151; Uzunçarşılı, "Davud Paşa" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, III/498.

⁸ Sabâyî'nin gazavatnâmesinden söz eden kaynaklar için bk. Sehî Bey, *age.*, 68b; Abdurrahman Hibrî, *age.*, 80b; Ahmed Bâdî, *age.*, II/172; Bursalı Mehmed Tahır, *age.*, II/278; Rifat Osman, *age.*, 104; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 370; Babinger, *age.*, 37, Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, 22; Tolasa, *agm.*, 11.

bir Osmanlı tarihi yazan ve bu eseri kendisine ithaf eden İdris-i Bitlisî'yi vak'anüvis tayin ettirmiştir.⁹

SabâÛ, *Sirât-ı Müstakîm* adını verdiği *Pend-i Attâr* tercümesini Ali Paşa'nın emriyle yaptığını övgüyle belirtir.¹⁰

Kadri âli ismi resmiyle Ali

Lutf u cûdiyla zamânun efdali

Halk-ı âlem olmagyçün sûd-mend

Tercume emr eyledi ol ercumend

SabâÛ'nun Ali Paşa ile olan ilişkisi, *Sirât-ı Müstakîm*'in yazılış tarihinin tespitine ışık tutmaktadır: SabâÛ, Davud Paşa'nın 905/1499'da ölmesi üzerine Ali Paşa'nın himayesine girmiş olmalıdır. *Sirât-ı Müstakîm*'in Ali Paşa'nın ilk veziriazamlık döneminde 907/1501-909/1503 veya ikinci defa sadrazamlıkta bulunduğu 914/1508-917/1511 tarihleri arasında yazıldığı düşünülebilir.

B. SabâÛ'nun Edebî Kişiliği

SabâÛ, müretteb divân sahibi olup tezkire yazarlarınca eserlerinin niteliği açısından takdir edilen şairlerdendir.¹¹ Şair daha çok kasideleriyle değerlendirilmiştir.¹² Arşiv kayıtlarındaki ihsanların şairlerin devrindeki şöhretine oranla belli bir derecelendirmeye göre verilmesi ve *Mecmau'n-Nezair*'de şiirlerinden en fazla seçme yapılmış olması edebiyat tarihi açısından önemlidir.¹³

Bunun yanında bir şairin eserine nazirede bulunmak veya bir şair tarafından tanzir edilmek, tezkirecilerin şairi tanıtmaya ve değerlendirmede önemle ele aldıkları konulardandır. Şairler arası sanat alışverişini oluşturan bu gelenek, hem tan-

⁹ Oztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I/151, Uzunçarşılı, age., II/1, 230-31, M. Tayyib Okıç, "Hâdım (Atik) Ali Paşa Kimdir?", *Necatî Lugal Armağanı*. Ankara 1968, 507.

¹⁰ SabâÛ, *Sirât-ı Mustakîm*, 3b, 4a.

¹¹ Sehî Bey, age., 68b; Latîf, age., 220; Beyanî, age., 148; Hasan Çelebi, age., I/554, Abdurrahman Hibrî, age., 80b.

¹² Şaire, II Bayezid'in oğullarından Şehzade Mahmud'un (öl. 913/1507) vefatı üzerine sunduğu bir mersiye dolayısıyla 1500 akçe; 914/1508'de kasidesi sebebiyle 500 akçe; 915/1509'da bir kaside için 1000 akçe. 916/1510'da Nevruz kasidesi vesilesiyle 500 akçe ve 917/1511 yılında bir kaside sunmasıyla 2000 akçe verildiği kayıtlıdır. Erünsal, "II Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmat Defteri", 317, 326, 330, 336. Köprülüzade Mehmed Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mubeşşirleri ve Divân-ı Türkî-ı Basıt*, İstanbul 1928, 64.

¹³ M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecmau'n-Nezair*, Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Ens., basılmamış doktora tezi, Ankara 2001; Turgut Karabey, "Mecmau'n-Nezair'in Yeni Bir Nüshasına Dair", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6, Erzurum 1996, 67-74.

zir eden ve hem de edilen açısından önem taşır. Nazirenin en bilinen şeklinde tanzir edilen kimse, sanat değeri kabul edilmiş bir kimsedir. Tanzir eden ise, burada yazmış olduğu nazire ile değerini tanıtabilme düşüncesi içindedir. Sabâyî, hamse sahibi Kâtibî Şemsüddin Muhammed'in (öl. 938/1434-35) "Şutur ü Hücre"si ile mutasavvıf şair Emir Hüsrev Dihlevî'nin (öl. 725/1325) de "Derya-yı Ebrar" isimli kasidelerini tanzir etmiştir.¹⁴

Tezkirecilerin bazı şairlerle ilgili açıklamaları, onların gerek sanat gerekse yetiştiricilik bakımından değer ve işleve sahip olduklarını gösterir. Tezkireciler bazen şairlerin yetişme durumundan söz ederken, doğrudan veya dolaylı emeği geçmiş isimler verirler. Bu yolla söz konusu şairlerin yetişme durumu öğrenilirken, bir başkasının da üstatlığına dair bilgi edinilir.¹⁵ Bu tür değerlendirmelerden biri olarak, Keşfi için "Molla Sabâyî şakirdidir. Tarzı hocasının eş'arın okşar"¹⁶ demesi şairin yetiştirici kimliğini göstermesi açısından önemlidir.

Kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra Sabâyî, aşağıdaki mısralarının atasözlerini hatırlatan vecizliği sebebiyle *mesel-gû* akımı içinde ele alınabilir.¹⁷

*Tok olanlar cumle halkı tok sanır
Aç olan âlemde ekmek yok sanır
Her kim ola sâhib-i mâl-ı kesîr
Ol ne bilür kim nedür hâl-ı fakîr
Sağ olanlar sayru hâlin anlamaz
Hasta feryâdını hasta tanlamaz*¹⁸

Sabâyî, özellikle sevgi ve bağlılık motifleri açısından her zaman ilgi çekmiş olan Veysel Karanî menkıbesini nazmetmesi ve Attâr'ın *Pendnâme*'sini tercüme etmesi yönüyle de ayrı bir bağlamda değerlendirilebilir.

C. Sabâyî'nin Eserleri

I. *Menâkıb-ı Üveyse'l-Karanî*: Bu manzum menâkıbnâme, 685 beyit tutarında bir mesnevîdir. Şair, bu eseri Üveysî bir dostunun ısrarı üzerine 915/1509 yılında telif etmiştir. Sabâyî'ye ait böyle bir eserin varlığından ilk defa olarak Bursalı Meh-

¹⁴ Tolasa, *age* . I/269, Kâtibî'nin hamsesinin nüshaları için bk Ahmed Ateş, *age.*, I/341-43; Latîfî, *age* . 220; Geniş bilgi için bk Nihad Çetin, "Amir Xusraw-i Dihlawî'nin Eserlerinin Yazma Nüshaları", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1964, V/71-84.

¹⁵ Tolasa, *age* . I/262-63.

¹⁶ Sehî Bey, *Âsâr-ı Eslâfdan Tezkire-ı Sehî*, İstanbul 1325, 111.

¹⁷ *Necatî Bey Divânı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1963, önsöz; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1983, I/469

¹⁸ Latîfî, *age.*, 221.

med Tahir, "Hayret-tabîin Cenab-ı Üveyse'1-Karanî hakkında '*Üveysnâme*'si vardır." diyerek söz eder. Ağâh Sırrı Levend'in, bir nüshasını haber verdiği eseri; Harun Tolasa bir makalesinde ismen zikreder. Ahmet Yaşar Ocak da, *Veysel Karanî ve Üveysilik* adlı araştırmasında bu menakıbnâme'yi kullanmıştır.¹⁹

2. *Türkçe Divân*: Sehî Bey'in ve Latifî'nin değinmedikleri bu konuda ilk kaydı, Hasan Çelebi "Huruf-ı heca üzre müretteb divânı vardır." şeklinde verir. Beyanî de, Sabâyî için "müretteb divân sahibidür" cümlesini kullanmaktadır. Şairin *Türkçe Divân*'ı *Keşfü'z-Zunûn*'da da kayıtlıdır. *Enisü'l-Müsâmirîn*'de Sabâyî üzerine "Mükemmel divân sahibi şair-i pür-iştihardur." ifadesi yer almaktadır. Aynı konuda, *Kâmûsu'l-A'lâm* "Müretteb divânı vardır." demektedir. *Osmanlı Müellifleri*'nde de aynı tespit bulunmaktadır. *Edirne Rehnümâsı*, Sabâyî'nin "sahib-i divân bir şair" olduğunu belirtir. *Edirne Tarihi*'nde, şair için "Mükemmel divânı vardır." denilmektedir. Ancak, Sabâyî'nin *Türkçe Divân*'ı henüz ele geçmemiştir.²⁰

3. *Gazavatnâme*: Megazî veya fütuh ismi ile anılan ve Türk edebiyatında ilk örneklerine XV. yy.'da rastlanan gazavatnâmeler; çeşitli savaş veya fetihlerin ya müstakil olarak veya bir şahsiyet etrafında toplanıp nakil veya tasvir edilmesinden ibarettir. Sab'î'nin, Koca Davud Paşa ile ilgisi araştırılırken üzerinde durulduğu gibi, 15 bin beyit tutarında bir Bosna gazavatnâmesi vardır. Türk edebiyatında gazavatnâme türünün ilk örneklerinden biri sayılması gereken ve hacmi bakımından da dikkat çekici olan bu eser de bulunamamıştır.²¹

4. *Sîrât-ı Müstakîm Mesnevîsî*:²²

Türk Edebiyatının ilk dönemlerine kadar uzanan bir nasihat etme maksadıyla söz söyleme geleneği vardır. Şifahî kültürdeki zengin atasözü hazinesi de, başlangıçtan beri öğüt verme geleneğinin varlığını gösterir. Yüzyıllar boyunca edilen tecrübelerin birikimi olan atasözleri, günlük hayatta geçerli olan ahlâk kuralları arasında yer alır. Kalıplaşmış bir şekilde, yarı manzum veya manzum atasözleri, manzum nasihatnâmelerin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir.

¹⁹ Tolasa, agm., 4, 6; *Menâkub-ı Veysel'1-Karanî*, 4a; *Osmanlı Müellifleri*, II/6; *Türk Edebiyatı Tarihi*, I/125 II/6

²⁰ Sabâyî'nin, Abdullah Öztemiz Hacıtahtiroğlu'nun özel kütüphanesindeki bir *Mecmûa-ı Eş'âr*da bir divânçe teşkil edecek sayıda şiirini tespit etmiş bulunuyoruz. krş. Hasan Çelebi, *age.*, I/554; Beyanî, *age.*, 148; Kâtib Çelebi, *age.*, I/796, Abdurrahman Hıbrî, *age.*, 80b; Şemseddin Samî, *age.*, IV/2935; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, II/278; Rifat Osman, *age.*, 104; Peremeci, *age.*, 180

²¹ Tolasa, agm., 11; Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Alı Bey'in Gazavatnâmesi*, 22.

²² Bu eser, ilk defa tarafımızdan tespit edilmiştir: Kadir Atlansoy, *Sabâyî'nin Sîrât-ı Müstakîm'i*, (*Inceleme-Metn*), Uludağ Üniv. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1987.

Ahlâk, edebiyatın başlıca konularından biri olup, özellikle öğretici amaç güden eserlerle, dinî-tasavvufî eserlerde ele alınmış ve işlenmiştir. Ahlâkî eserlerin büyük bir bölümü, sanat anlayışı ve üslûba gösterilen özen bakımından, geniş anlamıyla edebî eserlerin sınırları içine girer.²³

Anadolu sahasında ilk şiirler, dinî-tasavvufî bir mahiyet arz ettiği için ahlâk konularına geniş yer verilmiştir. Ahlâkın dinle olan yakın ilgisi dolayısıyla, ahlâkî ve dinî mevzular çoğu zaman birleşmiş durumdadır.²⁴

Yunus Emre'nin 707/1307'de telif ettiği *Risaletü'n-Nushiye*, nasihatnâmelerin Anadolu sahasında bilinen en eski örneği olarak kabul edilmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda ahlâk konusunda yazılan eserlerin sayısının giderek arttığı; öğüt verme amacıyla yazılmış nasihatnâme ve pendnâme adı altında manzum, manzum-mensur, mensur pek çok eserin verildiği bilinmektedir. Ayrıca, yazarları tarafından özel bir isim verilmiş olan nasihatnâmelerle birlikte düşünüldüğünde, konuyla ilgili eser sayısının daha da artmaktadır. Bazı nasihatnâmelere *pendnâme* adının verilmesi, özellikle *Husrevnâme*, *Esrarnâme*, *Mantuku't-Tayr*, *Musibetnâme*, *Îlâhînâme*, *Bülbülânâme* ve *Pendnâme* isimli mesnevîleriyle Türk şairleri üzerinde etkisi olan ünlü mutasavvıf şair Feridüddin-i Attâr'dan (513/1119?-595/1190?) kaynaklanmaktadır.

Pendnâme, isminin de gösterdiği üzere, ahlâkî öğütleri ihtiva eden küçük bir mesnevîdir. Attâr'ın en tanınmış eseri, anlaşılması kolay bir tasavvufî ahlâk kitabı olup, İslâm dünyasında yüzyıllar boyunca okunmuş; mektep ve medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur.²⁵ Aslı Farsça olan bu eser, başka dillere de

²³ Geniş bilgi için bk. Ağâh Sırrı Levend, *Divân Edebiyatı*, İstanbul 1980, 429-450; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, 158; Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", TDAY Belleten, Ankara 1964, 90-91; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, 136-137; Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Ankara 1983, 44; Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, haz. Abdülbakî Gölpınarlı, İstanbul 1965, ön söz; Hasibe Mazioğlu, "Türk Edebiyatında Pendnâmeler", *II. Milletlerarası Turkoloji Kongresi Tebliğ Özeti*, İstanbul 1976, 136; Turan Alptekin, "Divân Şiirimizin Dinî Tasavvufî Kolu ve Âşık Yunus", *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler*; Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul 2 Mayıs 1991) İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 1992, 9-25.

²⁴ Ahlâk konusunda telif, tercüme ve şerh mahiyetindeki eserler için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1325, 9-44. Azmi Bilgin, "Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pend-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 93, 1994, 197-208; Emre, *Terceme-i Pendnâme-ı Attar*, haz. Azmi Bilgin, İstanbul 1998, 3-24.

²⁵ İbrahim Hakkı Erzurumî (öl. 1186/1772) eğitim müfredatı niteliğindeki eseri *Tertüb-ı Ulum*'da: *Attâr'ın pendin hıfz eyle candan / Ahlâk ilmin hoş öğren andan* (Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Kit. no. 1438, 3b) beytiyle bu durumu belirtir. Geniş bilgi için bk. Ömer Özyılmaz, *İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Eğitimle İlgili Görüşleri*, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1986.

tercüme edilmiş ve birçok defalar da şerh edilmiştir.²⁶ Anadolu'da yazılan eserler arasında en geniş yeri mesnevîlerin kapladığı, XV. yy.'da ahlâka ait eserlerin sade bir dille Türkçe'ye aktarıldığı ve bu faaliyetin günümüzdeki çeviri anlayışını aşan bir anlam taşıdığı bilinmektedir.²⁷ Burada ele alınan *Sirât-ı Müstakim*, aslına sadık bir *Pend-i Attâr* çevirisi şeklindedir.²⁸

Eserin, 25 varak tutan Bursa nüshasında başlık ve ara başlıklar yer almamaktadır. Nüshanın 8b'den sonra, 30 beyit ihtiva etmesi gereken bir varağı koptuğundan, aslında 736 beyit tutan eserin Bursa nüshasında 706 beyit mevcuttur.²⁹

- 1 *Ol Hudâ kim Âdem'e nefh itdi rûh 1b*
Buldı tûfândan necâh emriyle Nûh
 2 *Ol ki fermânıyla ana irdi bâd*
Virdi her neyse sezâ-yı kavm-i 'Âd

beyitleriyle başlayan ve 26 beyit tutan *tevhid* bölümü, *Pend-i Attâr*'da bulunmayan aşağıdaki beyti de içine almaktadır:

- 14 *Şâhlık aña müsellemdir hemîn*
Bır-durur aña ırag-ıla yakın

²⁶ Levend, agm., 89-115; Feridüddin Attar, *Mantku't-Tayr I-II*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1944-1945; Feridüddin Attar, *Pendnâme*, çev. Nuri Gençosman, İstanbul 1946; Feridüddin Attar, *İlâhînâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1947; Ayvansarayî'ye göre Attar, "Pend sahibidir. Kitab-ı mezburu Mevlâna-yı Koneviyye için sabavetinde nazm eylemiştir." krş. Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-ı Tevarih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul 1985, 358, Ahmed Ateş, *İstanbul Kutuphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, c. I, İstanbul 1968, 96; Geniş bilgi için bk. İsmail Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divân Şiiri)*, Ankara 1986, 430-563; Fatma Sabiha Kutlar, "Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Turkbilgi Turkoloji Araştırmaları 1*, Ankara 2001, 102-157; Harun Tolasa, "15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevîleri", *Ege Üniverisetas Sosyal Bumler Fakultesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1*, İzmir 1982, 6; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 359, 6.

²⁷ Bu konuda A. S. Levend, "Türk Edebiyatında Çeviri" başlığı altında, E. Berthels'in "Nevâ-i Attar", (Mir Ali Şir D., Leningrad 1928, 24-82) adlı yazısında, konuları Fars edebiyatından alınan Türkçe eserleri, Batılı anlamıyla 'tercüme' saymanın doğru olmadığı yolundaki görüşünü nakleder. krş. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 80, 97.

²⁸ *Pend-i Attâr*'ın diğer tercüme ve şerhleri için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul-1325, 18-20; Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", 101-102; *Türkiye'de Basılmış Farsça Eserler, Çeviriler ve İran'la İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, haz. Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, Ankara 1971, 50-53; Toska, Zehra, "Evaluative Approaches to Translated Ottoman Turkish Literature in Future Research", *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*, Edited by Saliha Paker, İstanbul 2002, 58-76.

²⁹ Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi Genel no. 4404. Metinde verilen varak ve beyit numaraları bu nüshaya aittir.

Pend-i Attâr'da yer almayan şu iki beyitle, *na't* bölümüne geçilmektedir:

- 27 *Bir kulını enbiyâ-yı şâh ider*
Cümle-i esrârdan âgâh ider
 28 *Taht-ı "levlâke" "le 'amruk" tâcına*
Şâh idüp da'vî kılur mevâcına
 29 *Seyyid-i kevneyn u şâh-ı murselîn*
Dîni âhir kendi fahr-i evvelîn
 30 *Ol ki fevk-ı 'arşdur mi'râc añâ*
Enbiyâ vu evliyâ muhtâc añâ

beyitleriyle devam eden *na't* bölümü 10 beyittir, Attâr'ın eserinde Hasan ile Hüseyin'in *medhiyesi* yer almadığı hâlde, şairin Ehl- Beyt sevgisini dile getiren;

- 37 *Ol Huseyn ile Hasan iki imâm*
Kurretü'l- 'ayneyn u sultân-ı kirâm

beyti dikkate değer bir özellik olarak görülebilir.³⁰

Bundan sonra gelen beyitlerde, müçtehit imamlara *medhiyede* bulunulmaktadır:

- 39 *Dahî cumle ictihâd iden imâm*
Rahmet-i Hak cânlarına ber-devâm
 40 *Ol imâm A'zam 'ulûmun 'azmidur*
'İlm içinde oldı kavli nazm-ı dürr
 41 *Birisi bil Yûsufî kâdî idi*
Bir Muhammed kim Hudâ râzî idi
 42 *Hanefî vu Şafî'î Mâlik Zufer*
Dîn-i Ahmed anlarunla buldı fer
 43 *Cânları bâg-ı cinânda şâd ola*
Anlarun 'ilmiyle dîn âbâd ola

Farsça metinde altı beyit olan bu kısmı, Sabâyî beş beyitte nazma çekmiştir.

Sebeb-i Te'lif olarak,

- 44 *Ol hudâvend-i cihân cân-âferîn*
Kudretine sad-hezârân âferîn
 45 *Emr anun 'izzet anun hikmet anun*
Fâ'il-i muhtâr-durur kudret anun

beyitleriyle başlayan bölümde, Tanrı'nın hikmet ve kudreti dile getirildikten sonra;

- 47 *Eyledi toprağı şâh-ı enbiyâ*
Ümmetimun kıldı çoğın evliyâ

³⁰ *Pend-i Attar* metni olarak İstanbul 1286 tarihli İzzet Efendi Taş Destgâhı baskısı kullanılmıştır.

beytiyle söz evliyaya getirilmekte ve

- 48 *Kalbin anlarun kılup 'arş-ı mecîd*
Eyledi 'ilmiyle her birin ferîd
 49 *Şeyh 'Attâr 'dur Ferîdu'd-dîn birî*
'İlm-i tahkîkun hakîm u mâhirî

Beyitlerinin ardından Feridüddin Attâr'ın medhine geçilmektedir.

- 51 *Hâce Attâr'un nesiminden seher*
Bu SabâÛ'ye sabâ verdi eser
 52 *Kulbe-i 'Attâr'dan irup nesîm*
Kâm-ı rûhî kıldı pür-bûy-ı na'îm

Beyitleri ile Attâr'ın medhi sürdürülmektedir. Onun, Hak ilminden birçok müşkili hallettiği, âlem halkına nasihatle vaaz ettiği ve inciler dizdiği söylendikten sonra söz;

- 62 *Bir hîred-mendu vu nîk-endîş meger*
Seyr ider bu bâg-ı bendi ser-te-ser
 63 *Gördi kim bir gulşeni pur-nûrdur*
Nûrdan ezhâr-ıla ma'mûrdur
 64 *Bir güzel durc-i murassa' pur-huner*
Anda derc olmuş niçe fâhir guher
 65 *Didi Turkî olsa işbu va'z u pend*
Sûd-mend olurdu niçe derd-mend
 68 *Kadri 'âlî ismi resmîyle 'Alî*
Lutfu cûdiyla zamânun efdali

şeklinde devam eden beyitlerle Ali Paşa'ya getirilmekte ve onun medhinin yapıldığı bu beyitlerden sonra da,

- 72 *Halk-ı 'âlem olmagıçun sûd-mend*
Tercume emr eyledi ol ercumend
 74 *Çunki teklîf itdi ol yâr-i güzîn*
Gormedüm lâyıık sıyam anun sozin
 75 *Pes zarûrî eyledüm terk-ı edeb*
Dâmen-i şeyhe sunup dest-i taleb
 76 *Yuz urup sırrına ben de 'ıcz-hâr*
Istî'ânet kılup itdum i'tızâr
 77 *'Ozrumi 'ayb itmeyup lutf-ı 'azîm*
Adını vırdı Sîrât-ı Mustakîm
 78 *Ba'dehu 'ozr ile kıldum iltizâm*
Umaram Hak lutf ıde kılâm tamâm
 79 *Hak Ta'âlâ rahmet eylesün ana*
Kim du'â-y-ıla bu miskîni ana

beyitleriyle Ali Paşa'nın halka faydalı olmak amacıyla bu eseri tercüme etmesini Sabâyî'ye emrettiği ve adını da *Sırât-ı Müstakîm* şeklinde verdiği belirtilerek *sebeb-i te'lif* bölümü son bulmaktadır.

*Sebeb-i te'lif*ten sonra gelen 12 beyitte *münacat* yer almakta ve Farsça metinle aynı miktarı tutmaktadır. 92. beyitten itibaren yaklaşık 600 beyit hâlinde, *Pend-i Attâr*'ın; iyi ameller, güzel huylar, akıl, ilim, bahtiyarlık alâmetleri, riyazet, nefisle savaş, yoksulluğa katlanma, hırsın zararları, ahmakların vasıfları, kötü huylar, zikrin çeşitleri, kanaat, sabır, şükür, cömertlik, dostluk, tecrid, tefrid vb. konulardaki çeşitli öğütlerinin büyük ölçüde aslına sadık çevirisi yer almaktadır. Eserin,

691 *Âh kim ben tutmazam bu sözümi*

Eyledim tamuya lâyük özümi

692 *Sozlerum hakdur velî bâtil işüm*

Rûz u şeb nefis oldı yoldaşum eşum

693 *Gerçi kim adum Sabâyî eyledüm*

Nefsümi mest u hevâyî eyledüm

beyitleriyle başlayan *dua* bölümünün tamamı 16 beyittir.

Sırât-ı Müstakîm, aşağıdaki beyitlerle sona ermektedir:

705 *Devlet anun ala bu sozden nisâb*

Soz budur va'llahu a'lem bi's-savâb

706 *Her ki bunı yazana ide du'â*

Vire Cennetde makâm aña Hudâ

Sonuç

Kaynaklarda hayatı ve eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmayan Sabâyî ile ilgili bu çalışmada şairin günümüze kadar varlığı bilinmeyen bir mesnevîsi ilk defa tarafımızdan tespit edilerek edebiyat dünyasına kazandırılmıştır.*

Pend-i Attâr'ın Anadolu sahasında Türkçe ilk manzum çevirisi olan *Sırât-ı Müstakîm* adlı bu eserin edebî değeri ortadadır.³¹ Bu eser, Eski Anadolu Türkçesinin fonetik ve morfolojik özelliklerine sahiptir. *Sırât-ı Müstakîm*, bazı arkaik

* Bu eserin dil özelliklerini değerlendirmeme yardımcı olan Prof. Dr. Kemal Yavuz'a, ikinci nüshasını haber veren Prof. Dr. Cihan Okuyucu'ya ve Tunus nüshasının mikrofilmini getiren Prof. Dr. Oğuz Öcal'a şükranlarımı sunmayı borç bilirim.

³¹ Belâgat konusunda geniş bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmânîyye*, haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Ankara 2000; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri Istılahat-ı Edebiyye*,

kelimeleri ihtiva etmesinin yanı sıra tasavvuf terminolojisine ışık tutan yönleri de bünyesinde barındırdığı için ayrı bir önem kazanmaktadır.

SabâÛ, söz konusu mesnevînin münacat, medhiye, sebab-i te'lif ve dua bölümlerinde güçlü bir şair kimliği ortaya koymuş; tasavvuf yüklü bu eseri akıcı bir dille Türkçe'ye manzum olarak çevirerek kendisinden sonraki tercümelere de iyi bir model teşkil etmiştir. Yapılacak olan karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları ile bu eserin değerinin daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Abdurrahman Câmî, *Nefehatü'l-Üns min Hadarati'l-Kuds*, trc. Lâmiî Çelebi, İstanbul 1980.
- Abdurrahman Hıbrî, *Enîsu'l-Musâmîrîn*, İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. no. 451.
- Ahmed Bâdî, *Riyaz-ı Belde-i Edirne II*, Edirne Selimiye Ktp., no. 2315.
- Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Ankara 1983.
- Alptekin, Turan, "Divân Şiirimizin Dinî Tasavvufî Kolu ve Âşık Yunus", *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler*; Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul 2 Mayıs 1991) İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 1992.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kutüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul 1968.
- Atlansoy, Kadir, *SabâÛ'nin Sırat-ı Mustakîm'i, (İnceleme-Metin)*, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1987.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1983,
- Barkan, Ömer Lütfü, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası XIX*, İstanbul 1957-58.
- Beyanî Mustafa b. Carullah, *Tezkiretü'ş-Şuara*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1997.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1986.
- Bilgin, Azmi, "Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pend-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 93, 1994.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1325.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Muellifleri II*, İstanbul 1333.

haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2004; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1992; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul 1973; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1986; Cem Dilçin *Orneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 2004; M. A. Yekta Saraç, *Klâsık Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2004.

- Çetin, Nihad, "Amir Xusraw-i Dihlawî'nin Eserlerinin Yazma Nüshaları", *Şarkiyat Mecmuası V*, İstanbul 1964.
- Dilçin, Cem, *Orneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 2004.
- Emre, *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, haz. Azmi Bilgin, İstanbul 1998.
- Erdoğan, Abdülkadir, *Şeyh Vefa*, İstanbul 1941.
- Erünsal, İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihi'ne Kaynak Olarak Arşivlerin Değeri", *Turkiyat Mecmuası XIX*'den ayrı basım, İstanbul 1980.
- Erünsal, İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I. II. Bayezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri". *Tarih Enstitüsü Dergisi S. X-XI*'den ayrı basım, İstanbul 1981.
- Feridüddin Attâr, *İlâhînâme*, çev. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul 1947.
- Feridüddin Attâr, *Mantuku't-Tayr I-II*, çev. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul 1944-1945.
- Feridüddin Attâr, *Pend-i Attâr*, İzzet Efendi Taş Destgâhı, İstanbul 1286.
- Feridüddin Attâr, *Pendnâme*, çev. Nuri Gençosman, İstanbul 1946.
- Feridüddin Attâr, *Tezkiretu'l-Evliya*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- Gazavat-ı Sultan Murad b Mehemed Han*, yay. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, Ankara, 1978.
- Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevarih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul 1985.
- Hasan Çelebi, *Tezkiretu's-Şuara II*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1978.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacu't-Tevarih IV*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1979.
- Ibn Kemal, *Tevârih-ı Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957.
- İbrahim Hakkı Erzurumî, *Tertüb-i Ulum*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. Kit. no. 1438.
- İsen, Mustafa, *Kunhu'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I*, Bursa 1990.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985.
- Karabey, Turgut, "Mecmuatu'n-Nezair'in Yeni Bir Nüshasına Dair", *Turkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 6*, Erzurum 1996.
- Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunûn I*, İstanbul 1971.
- Köksal, M. Fatih, *Edirneli Nazmî Mecmau'n-Nezair*, Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Ens., basılmamış doktora tezi, Ankara 2001.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mubeşşirleri ve Divân-ı Türkî-ı Basit*, İstanbul 1928.
- Kutlar, Fatma Sabiha, "Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları I*, Ankara 2001.
- Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul 1314.

- Levend, Agâh Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Belleten*, Ankara 1964.
- Levend, Agâh Sırrı, *Divân Edebiyatı*, İstanbul 1980.
- Levend, Agâh Sırrı, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in İazavatnâmesi*, Ankara 1956.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara 1984.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Türk Edebiyatında Pendnâmeler", *II. Milletlerarası Turkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri*, İstanbul 1976.
- Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri İstilahat-ı Edebiyye*, haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2004.
- Necâti Bey Divânı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1963.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Veysel Karanî ve Uveysilik*, İstanbul 1982.
- Okiç, M. Tayyib, "Hâdım (Atik) Ali Paşa Kimdir?", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1992.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi I*, İstanbul 1986.
- Özyılmaz, Ömer, *İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Eğitimle İlgili Görüşleri*, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1986.
- Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939.
- Rıfat Osman, *Edirne Rehnumâsı*, Edirne 1336.
- Sabâyî, *Mecmûa-i Eş'âr*, Abdullah Özemiz Hacitahiroğlu'nun özel kütüphanesindeki nüsha.
- Sabâyî, *Sirât-ı Müstakîm*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi Genel no. 4404.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2004.
- Sehî Bey, *Âsâr-ı Eslâfdan Tezkire-i Sehî*, İstanbul 1325.
- Sehî Bey, *Heşt Behişt*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no. 3544.
- Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm IV*, İstanbul 1311.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul 1973.
- Tolasa, Harun, "15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevîleri", Ege Üniv. Sos. Bil. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 1, İzmir 1982.
- Toska, Zehra, "Evaluative Approaches to Translated Ottoman Turkish Literature in Future Research", *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*, Edited by Saliha Paker, İstanbul 2002.
- Tuman, Nail, *Tuhfe-i Nailî VIII*, Şarkiyat Araştırma Merkezi, Cc. 777.
- Türkiye'de Basılmış Farsça Eserler, Çeviriler ve İran'la İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, haz. Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, Ankara 1971.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Davud Paşa" mad., *İslâm Ansiklopedisi III*, İstanbul 1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi II/1*, Ankara 1983.
- Ünver, İsmail, "Mesnevî", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divân Şiiri)*, Ankara 1986.
- Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, haz. Abdülbakî Gölpınarlı, İstanbul 1965.